

УДК 002.2+028:378

DOI 10.31392/NPU-VOU.2022.3(86).01

КНИГА У СТРУКТУРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ ОСВІТИ

© Андрущенко В., 2022

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор, академік НАПН України, член-кореспондент НАН України, ректор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Президент асоціації ректорів педагогічних університетів Європи, головний редактор часопису (м. Київ)

Ключові слова: інформаційна революція, універсальність цифрових технологій, цифрова цивілізація, освіта XXI ст., критика книг, її помилковість.

XXI століття входить в історію як століття електронних (цифрових, комп'ютерних) технологій, які радикально змінюють спосіб життя людини і суспільства, що суттєво позначається на всіх сферах життєдіяльності — виробництві і мисленні, діяльності і спілкуванні, сфері науки і культури, світогляді людей, їх підготовці до життя та праці, на засобах освіти та виховання. Їх бурхливий розви-

ток сягнув межі, яка дає змогу стверджувати, що на сьогодні жодна зі сфер, жоден вид чи напрям людської життєдіяльності не може функціонувати, а тим паче розвиватися поза застосуванням цифрових технологій, комп'ютеризації.

Становлення електронної цивілізації, невідворотність тотальної комп'ютеризації життя висуває завдання підготовки людини до вільного володіння електронно-обчислювальною технікою і технологіями, до компетентного їх застосування на практиці. Це здійснюється переважно через освіту та виховання, які повинні змінити свої контури, зміст, навчальні технології. Відповідаючи на виклики цифрової цивілізації, освіта має сформувати комп'ютеризоване середовище, освоєння якого має здійснюватися з перших кроків

*дитини в навчальному процесі, системно, із поступовим і по-
слідовним нарощуванням навантаження від нульової позначки
до вершин новітнього (електронного) пізнавального процесу.*

*Захоплюючись перспективами електронного навчання, дех-
то пропонує викинути з навчального процесу так званий «за-
старілий матеріал», ліквідувати «старі засоби навчання», без-
застережно знищити все, що нібито вже не відповідає викли-
кам сьогодення. Особливим нападкам прибічників «радикально-
го оновлення» освіти піддається нині книга. «Видалення» кни-
ги з освіти дехто з них розглядає як основний принцип і вимогу
оновлення. Переконали, що зі справжнім оновленням навчаль-
ного процесу подібна пропозиція не має нічого спільного. Нищи-
ти легко, створювати важко. Тим часом, атаки на традицій-
ні засоби, методика та технології навчання не тільки продо-
вжуються, але, здається, й загострюються.*

Розробленість проблеми. Роль книги та книгодрукування в системі освіти підкреслюють майже всі філософи, просвітники, культурологи від часів перших друкованих видань Степана Дропана, Швайпольта Фіоля, Івана Федоровича, Юрія Дрогобича. Цю ж тему розгортали представники видавничої діяльності князя Острозького, друкарні Львівського братства та Києво-Печерської лаври. Значення книги в житті суспільства та в освіті в різні часи досліджували й підкреслювали такі світочі української культури, як Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Леся Українка, Володимир Вернадський. Цю ж проблематику освоювали М. Бойченко, В. Бондар, Г. Боряк, Л. Губерський, Л. Демченко, І. Дзюба, Я. Ісаєвич, О. Коляда, В. Кремень, О. Лотоцький, О. Мацюк, В. Мирошникова, І. Надольний, І. Огієнко, В. Огнев'юк, М. Панкова, Л. Панченко, С. Сисоєва, В. Скляренко, М. Тимошик, Ф. Шевченко, С. Шевчук, Н. Яковенко, Б. Якимович та ін. Та тенденція зневаги до книги, надання переваги електронним ресурсам посилюється. Студенти рідко відвідують бібліотеки. Розбалансованими є навички самостійної роботи молоді з книгою. З метою відродження авторитету книги, її значення як потужного джерела знання, освіти, просвітництва підготовлена ця стаття.

Виклад основного матеріалу. ...Нещодавно в Інтернеті я зустрів коротку замітку одного з сучасних молодих посадовців, який радить студентам не читати «товсті книги». За його переконанням, вони «нічого не дають», «не забезпечують», «не формують», а тільки забирають час і відволікають від нагальних проблем сьогодення. Натомість він пропонує формувати свій фах за повсякденними дискусіями з колегами та друзями, за практично-побутовим досвідом, в кращому разі за ознайомленням зі змістом коротких статей та інформаційних повідомлень Вікіпедії.

Таку цинічну відвертість, спрямовану на руйнування однієї з фундаментальних опор духовності цивілізації, я зустрічаю вперше. Може, це провокація, помилка чи невдалий жарт? Невже подібне може продукувати людина, яка досягла певного статусу в суспільстві? Невже не знайшлось у неї мудрого порадника, який би застеріг, убезпечив, принаймні стримав від публічної демонстрації власного невігластва? Далі — більше: чим керувався автор, який простим «розчерком пера» спробував перекреслити значення та роль історично сформованої і вивірної платформи людського способу життя — її величності Книги? А може, це сатира, співзвучна «похвалі глупоти» славетного гуманіста епохи Відродження, філософа й письменника Еразма Роттердам-

ського? Навряд чи. Сатира потребує глибокого й розгалуженого розуму. Судячи з аргументів вищезгаданого автора саме розуму йому й не вистачає.

Як засвідчують найбільш високі уми людства, книга є найвидатнішим завоюванням людської цивілізації. Вона – найбільш потужне джерело знань і культури, загальнолюдського досвіду й апробованої практикою високої духовності, зосередження мудрості людства. Книга повчає і застерігає, долучає до історії й узагальненого практичного досвіду, водночас розгортає горизонти майбутнього, прогнозує напрями розвитку, аналізує варіанти, за якими слід рухатись далі. Її обоюють і бояться. Книги зберігають у публічних і особистих бібліотеках, їх передають від батька до сина як найбільш поціновану спадщину.

Досить згадати найбільш популярну книгу християнського світу «Біблію». Вона, як найбільший скарб, зберігається в кожній християнській сім'ї. Поряд із нею в українських родинах завжди зберігався «Кобзар» Великого Шевченка. Ці книги читаються і перечитуються. Практично щоденно. Письменники та поети, науковці і просвітники у всі часи й усіма народами шанувались як найбільш високі авторитети, беззаперечні тлумачі історії і сьогодення, провісники нової епохи. Нинішні часи виявились для них немилосердними. Освіта і просвітництво, книга і вчитель якось непомітно відійшли від активного громадянського життя. Їх місце зайняла політика, точніше політиканство – цілеспрямоване одурманення людей, маніпуляція їх емоційно-вольовим станом, підпорядкування волі, збудження руйнівної енергії людини. Навряд чи варто говорити про те, що найбільш вразливими, податливими до політиканства є малоосвічені верстви населення, ті, хто зневажав книгу, хто не сприймав настанов батьків і вчителя, не дослуховувався до голосу розуму, не вмів мислити самостійно.

Справедливості ради зазначу, що історія бачила різне ставлення до книги: її не тільки шанували чи обожнювали, але й до-

сить часто боялись, зневажали, заперечували, розвінчували, знищували. Найбільш відомими були непоодинокі практики знищення книг релігійними фанатиками, воєвничими атеїстами та політичними радикалами, тоталітарними режимами та недержавними організаціями. Спалення книжок часто відбувалося публічно з метою демонстрації негативного ставлення до інформативної в спалюваній літературі. Як правило, подібний підхід практикували ті, хто, ігноруючи досвід цивілізації, рвався до одноосібної влади, прагнув до панування над людьми.

Однією з перших відомих в історії акцій бібліокластії (спалювання книг) стало знищення бібліотек у Фівах (1358 р. до н. е.). Горіли також знаменита Александрійська бібліотека в Єгипті, імператорська бібліотека в Шангані, унікальна бібліотека язичницьких рукописів імператора Августа, університетські бібліотеки Риму, Праги, інших духовних закладів Європи. Книги спалювали інквізитори, хрестоносці, місіонери... Із 1933 року беруть початок масові акції спалення книг у Німеччині. Лідери та рядові члени СА і СС знищували книги Зигмунда Фрейда, Еріха Кестнера, Генріха Манна, Карла Маркса, Курта Тухольського та багатьох інших всесвітньо відомих авторів...

Визнання книги як основного джерела знань є усталеною нормою цивілізаційного поступу людства. Без книги людство стане біднішим, а його основний механізм підготовки підрастаючих поколінь до самостійного життя – освіта – процесом якщо не неможливим, то щонайменше суттєво обмеженим, збідненим. І це зрозуміло. Книга є вивіренним і узагальненим досвідом людства. Вона формує його зміст, застерігає від фрагментарності, бездоказовості, випадковості знань, які часто-густо обирає особистість у процесі «не книжкової» освіти. Звісно, названими автором джерелами, зокрема спілкування з колегами, читання статей, використання Вікіпедії тощо, нехтувати не слід. Однак чи є вони достатніми для професійного становлення майбутнього фахів-

ця, а тим паче – для формування особистості як людини і громадянина?

Вагомим чинником зміни суспільного ставлення до книги, зокрема з боку молоді, є малозрозумілі реалії сучасної соціокультурної динаміки соціально-турбулентного світу, в епіцентрі яких знаходяться такі процеси, як глобалізація, масоване накопичення швидкозмінних знань та інформації, потужний розвиток цифрових технологій, інтенсифікація внутрішніх та зовнішніх (міжнародних) комунікацій, а особливо поширення такого загрозливого для життя мільйонів людей явища (процесу), як пандемія. У ситуації соціальної невизначеності, психологічної напруги й масового страху перед майбутнім «людям стало не до книги». Інформація змінюється настільки швидко, що така форма осмислення та узагальнення як книга стала поступово втрачати свою необхідність. Книга не встигає за подіями, часто-густо пропонує узагальнення, які вже застаріли, а її розповсюдження через систему «купівля-продаж» перетворилась в анахронізм. Як зазначають аналітики, «пандемія змінила світ, і наш книжковий ринок не виняток. По-перше, пандемія змінила поведінку покупців: вони стали частіше купувати в інтернет-книгарнях та майже перестали ходити до звичайних. Для книжкових магазинів це є величезною проблемою. По-друге, люди менше грошей витрачають на книжки. Декілька видавництв зникли з ринку, на жаль, назавжди. За логікою, має зростати ринок електронних книжок, але в Україні це зростання гальмує шалене піратство та відсутність сталої звички навіть освіченого населення платити за електронний контент. Дехто з авторів під час пандемії спробував стати «сам собі видавцем», і це спрацювало. Можливо, зараз формуються якісь інші бізнес-моделі книговидання, але в цілому ситуація виглядає жахливо» [9]. Її продовження та поглиблення вкрай негативно позначається на освіті, яка все ще не відшукала і не запропонувала оптимальних моделей навчання та виховання поколінь у перспективах подолання суперечностей соціально-турбулентних процесів.

Щирі прибічники «цифрового прориву» переконані, що в умовах високого розвитку цифрових технологій цілком достатнім рівнем освіти є вміння користування Інтернетом та найбільш популярною електронною безкоштовною енциклопедією світу – Вікіпедією. Безсумнівно, упровадження в освіту означених речей має вагомий значення. Освіта завжди базувалась на найновіших надбаннях науки, культури та соціальної практики. Однак чи варто забувати, а тим паче відкидати, витіснити з освітнього процесу те, на чому він базувався впродовж століть? Просвітництво, базовою опорою якого була книга, було, є й залишається одним з головних ознак цивілізаційного поступу людства. Цифрова освіта посилює, піднімає його на новий рівень, але аж ніяк не зводить перепони чи застереження щодо використання традиційних засобів.

За свідченням англійського інтернет-технолога Джиммі Вейлза, «інтернет-знання» має суттєві переваги – широкую доступність, безкоштовність, швидкий доступ, багатомовність та ін. І з цим слід погодитись. Більше того, електронні технології дають змогу зберігати інформацію на стократно менших площах. Один компакт-диск (різновид оптичного диску), скажімо, вміщує 250 тис. сторінок тексту; на компакт-дисках площею близько 4 м² можна вмістити тексти всіх книжок світу; нині пристрій розміром із ніготь людської руки може зберігати інформацію, обсяг якої дорівнює 100 книгам по 500 сторінок кожна [5]. Чи можна з цим не рахуватись?

Серед переваг, які засвідчують про формування низки можливостей, що виникають у разі впровадження в систему освіти електронних засобів та технологій, не можна не назвати можливості створення гнучкої системи навчання з використанням сучасних інструментів і педагогічних методик, які забезпечуватимуть можливість індивідуальних траєкторій навчання (програми, термінів, місця навчання та сертифікації результатів навчання); створення вільного та відкритого доступу навчальних ресурсів для учнів і студентів незалежно

від місця та часу; відкритість і доступність навчання й обміну кращими практичними здобутками педагогів; можливість створення оптимальних систем моніторингу якості освіти, проведення експертної оцінки програм і схем навчання тощо; публічність процесу навчання, його відкритість і прозорість на всіх рівнях, що забезпечує ЄІОС, створює умови для формування ринку освітніх послуг країни, який базується на реальних потребах і запитах суспільства та стимулює його розвиток; підключення навчальних закладів до єдиної цифрової мережі з подальшим виходом в Інтернет; формування єдиного інформаційного середовища безперервної освіти зі створенням баз даних за напрямками та спеціалізацією підготовки; реалізація концепції випереджаючої освіти, орієнтованої на нові умови, що вже сформовані в провідних країнах світу інформаційного суспільства; широке впровадження методів інноваційної та розвиваючої освіти, орієнтованої на розкриття творчого потенціалу особистості; прийняття єдиної системи програмно й апаратно сумісних засобів обчислювальної техніки та техніки зв'язку, що використовуються у безперервному навчальному процесі; організація інфраструктури інформатизації освіти як складової частини інформатизації суспільства в цілому, яка б виконувала роль структури, що забезпечить створення нових, тиражування та впровадження існуючих інформаційних технологій у систему безперервної освіти; підвищення доступності якісної освіти для широких верств населення шляхом розвитку систем дистанційного навчання на основі сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій та ін. [7].

Відмовлятися від електронного знання та навчання, «спілкування» із комп'ютером не слід. Міжнародні дослідження доводять: близько 60% населення світу, а це 4,5 мільярда людей, користуються інтернетом щодня [2]. Усе ще існуючі сумніви щодо їх перспективи, створення на цій основі майстерно вибудованих перепон, необхідно розглядати не інакше як злочин. Світовий

досвід модернізації освіти засвідчує: «електронну педагогіку» треба нарощувати, продовжувати, поширювати. Однак робити це слід продумано, зважено, поступово, із обов'язковим збереженням всього того, що ефективно працювало, працює (й довго ще буде потрібним) в освітній практиці не тільки минулих епох, але й сьогодні. Як повчали і підказували древні мислителі, «*festina lente* — «поспішай повільно», «*altissima flumina minimo sono labuntur*» — «найглибші річки течуть з найменшим шумом».

Не слід списувати з рахунку й те, що електронна педагогіка, надмірне (за часом) «спілкування» з комп'ютером, порушення правил кібергігієни несе з собою низку прихованих суперечностей та загроз для здоров'я користувача. Практика засвідчує, що Інтернет стане другом, якщо бути обачним. Онлайн-безпека набуває дедалі більшої актуальності. Як відзначають дослідники, матеріал для розміщення у Вікіпедії готується здебільшого випадковими, маловідомими або ж анонімними авторами, подаються у скороченому форматі, який практично виключає аргументацію та дискурс на користь тієї чи іншої думки, часто важко піддається верифікації. А це означає, що використання «інтернет-знання» (освіти) аж ніяк не перекреслює необхідності у навчанні «книжковому», традиційному. Найімовірніше, означені підходи (технології, методи, методології) треба поєднувати, застосовувати у взаємодії, яка долає протилежності і суперечності, притаманні їм у тій чи іншій ситуації. «Товсті книжки» треба писати й видавати, бібліотечні фонди поповнювати, паралельно розбудовуючи їх електронну інфраструктуру, зміцнюючи інформаційні обміни з іншими бібліотеками світу.

Старшим поколінням важко уявити освіту без скрупульозного та вдумливого читання, скажімо, філософських праць Платона та Аристотеля, Канта та Гегеля, фундаментальних праць таких видатних фізиків, як Нільс Бор, Ернест Резерфорд, Вернер Гейзенберг, знаменитих фундаторів математичного мислення — Евкли-

да, Архімеда, Рене Декарта, П'єра Ферма, Готфріда Лейбніца, Миколи Лобачевського... Навряд чи отримає належну освіту людина, яка знехтувала шедеврами світової літератури, що вийшли з-під пера таких велетів духу, як Оноре де Бальзак, Йоганн Вольфганг фон Гете, Герман Гессе, Мігель де Сервантес, Михайло Драгоманов, Тарас Шевченко, Іван Франко, Михайло Грушевський, Ліна Костенко. Покажемо є й те, що програмами майже всіх університетів світу передбачено вивчення латини, давньогрецької, двох-трьох світових мов і, звичайно ж, таких фундаментальних праць, як «Біблія», «Іліада» та «Одіссея» знаменитого Гомера, історичних творів Тацита, Полібія, Фукидіда, Цицерона... Означені праці є своєрідною енциклопедією першоджерел світової культури. Без їх освоєння про якісну освіту не може бути й мови.

На одній із моїх перманентних лекцій із філософії для аспірантів першого року навчання я стикнувся із ситуацією, яка змусила замислитись не тільки про якість освіти, але й про статус молоді в системі майбутньої цивілізації загалом. Молоді, красиві, щасливі, перспективні колишні студенти-відмінники мали своєрідні провали в знаннях, якими моє покоління володіло майже бездоганно. «А хто з вас, — запитав я присутніх, — читав Гомера?». Аудиторію накрила важка пауза... Присутні, а їх було близько сотні, потупивши погляд, мовчали. Як виявилось, не читали! Ніхто. Не було в програмі. «А навіщо він нам? — запитав симпатичний "ботанік", — усе це далеко минуле й до сучасності має не більш ніж дотичне значення». Воно нібито й так... Але ж, погодьтесь, антична література, культура, філософія, мистецтво, зокрема спадщина великого Гомера (разом із надбанням визнаних фундаторів загальнолюдської мудрості — Фалеса, Піттака, Періандра, Біанта, Солона, Клеобула і Хілона) є визнаною коліскою європейської і світової культури. Там зароджувались й отримали первинну інтерпретацію основні екзистенції, норми і напрями цивілізаційного розвитку людства. У ній, як у люстерку,

можна побачити не тільки наше історичне минуле чи суперечливе сьогодення, але й віддалене майбутнє, передбачити долю. На запитання: «чому в програмах українських університетів немає Гомера, чому ми не вивчаємо Біблії, не слухаємо курсів з теології, міфології і т. п.?», більш-менш аргументованої відповіді я не знаходжу.

Неуцтво, невігластво, особливо особистостей, які «прорвались до влади», надто дорого обходиться людству. Досить згадати керівну когорту нацистів (фашистів), які переважно мали уявно-віртуальну освіту. Те ж саме можна сказати й про більшовиків-ленінців, які прийшли до влади здебільшого отримавши церковну чи «тюремну» освіту. Мільйонні людські жертви, зруйновані міста і села, знищені матеріальні та духовні цінності, вульгаризація напрямів суспільного розвитку, масове спотворення вигляду людської особистості, її культури та моралі — це далеко не повний перелік наслідків свавільної практики неуків та невігласів. І коли, здавалося б, подібне залишилось в історії, людство знову і знову «наступає на одні й ті ж граблі» — віддає владу політиканам, які отримали хіба що вулично-кримінальну освіту, і не більше. Історія повторюється. Останній агресор ХХІ ст. В. Путін належною освітою також не обтяжений. Ті небиліці, які він повторює вслід за недолугими висновками його дипломованих помічників, особливо про витоки українців та росіян, «єдиний народ» та «досягнення руської культури», викликають хіба що посмішку. Щоправда, серед політиків таких як Путін, немало.

Відомий американський журналіст Боб Вудвот засвідчує, що Дональд Трамп «ніколи не відвідував уроки. Ніколи не писав конспекти. Ніколи нічого не записував. Ніколи не слухав лекцій. За день до випускних екзаменів він приходить опівночі з гуртожитку, ставить перед собою чашку кави, бере ваші замітки, запам'ятовує, скільки може, а о 8:00 йде й отримує "задовільно". І цього досить. Він — мільярдер» [4, с. 354].

За свідченням В. Литвина, подібне ж ставлення до школи й освіти практикував

і колишній президент України Віктор Янукович. Він видавав себе за науковця, автора багатьох праць, хоча практично не навчався, «товстих книг» не читав, самоосвітою не переймався. Його висловлювання з політико-гуманітарних питань нерідко засвідчувала його цілковиту невідповідність, якщо не сказати невігластво. Він плував не тільки релігійні терміни, а й свята. Петра Гулака-Артемовського «вихрестив» на «Артьомовського», Анну Ахматову – на Аню «Ахметову», Павла Беспощадного – на «Безсмертного», Антона Чехова видав за українського поета, стверджував, що галичани – «геноцид нації» (замість «генофонд»). Колишній Президент допускав також інші ляпи, які часто-густо висміювались журналістами і простими людьми в різних країнах світу [4, с. 356]. Далеко не випадково такі президенти-неуки безславно завершують свій шлях посміховищем в історії. Проте «було б так смішно, якби не було так сумно»: їх юродство привело світ не тільки до нових суперечностей, але й до військових зіткнень. Яскравий, хоч і сумний приклад тому війна «старшого брата» проти України. Таких звірств, які практикують російські агресори, історія, здається, ще не бачила.

Освіта (книжна та електронна) і наука, книга і просвітництво – безцінні надбання й умови існування людства, збереження людського обличчя цивілізації.

Десь із рік тому Doctor Honoris Causa нашого університету було обрано почесного директора відновленої Александрійської бібліотеки доктора Ісмаїла Серагелдіна. Дипломи, квіти, мантія, музичне привітання від знаменитого хору ім. Григорія Верьовки... Я слухав урочисту промову поважного професора, фабулою якої була похвала книзі, він захоплювався глибиною її мудрості, з якою звертався насамперед до студентів, передаючи їм істину, випестувану в колісці цивілізації – давньому Єгипті. А потім була лекція. «Сучасна освіта, – говорив він, – формується за форматом соціально-турбулентного світу і водночас як пошук адекватної відповіді на змінні харак-

теристики свого основного суб'єкта – дитини... Книга, – підкреслював знаменитий професор, – це не тільки джерело знань, але й вивірено узагальнений досвід соціальної мудрості, відфільтрований історією, десятками й сотнями поколінь, які змінюють одне одного, зберігаючи й передаючи наступникам найцінніший скарб історії – її людське й людяне обличчя».

Зрозуміло, світ не стоїть на місці. Він постійно змінюється. «Tempora mutantur et nos mutamur in illis» – часи змінюються, і ми змінюємося разом із ними. Змінними є також і засоби підготовки людини до життя, зокрема й освіта. Електронна цивілізація, що все більш потужно утверджується як новий спосіб життя, формує виклик (вимоги, параметри) до свого основного суб'єкта – людини, яка (і тільки яка) може забезпечити надійну й ефективну відповідь. Центром такої відповіді є освоєння цифрових технологій у поєднанні з освітніми засобами, які зростила (сформувала) цивілізація, особливо з книгою. Як справедливо зазначає виконавчий директор Всесвітньої академії наук і мистецтв, американський письменник Гаррі Джейкобс, «розпочинається четверта промислова революція, коли технології відіграватимуть дедалі важливішу роль як потенційно на благо, так потенційно як виклик для існуючого стилю життя. І наше завдання, щоб можливість, які дають ці нові технології, були доступні кожному. Бо насправді ніхто не робить нічого нового. Усі винаходи ґрунтуються на знаннях та досвіді з минулого. Це – спадок, що належить усьому людству. І нам потрібно бути певними, що ті переваги відповідним чином розподілені усьому людству» [1].

Інтенсивне впровадження «цифрових технологій» з одночасним збереженням «книжкової освіти» є тією необхідною умовою, поза якою якісної освіти, спроможної забезпечити входження людини у самостійне життя, просто не існує. Кожна з цих опор навчання відіграє в системі освіти свою роль. Основа-основ історично здобутого досвіду людського способу життя забезпечує насамперед «книж-

на освіта»; швидко ж відповідь на історичні, нові та новітні життєві реалії віддзеркалює «цифрова освіта». І тільки їх поєднання, принаймні в першій половині XXI сто-

ліття, формує той надійний і перспективний фундамент, на якому зростається найвища цінність людської цивілізації – її величність Людина.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Дубровик-Рохова А.** Україна не має права змарнувати шанс! День. 2019. № 64.
2. **Коваль Л.** Інтернет стане другом, якщо бути обачним. Урядовий кур'єр. 22 жовтня 2021 р.
3. **Кюблер Х.-Д.** Міфи про суспільство знань. Зміни у суспільстві: інформація, засоби масової інформації та знання. Київ, 2010.
4. **Литвин В.** Президенти. Політичне лідерство: світові реалії, українська практика. Київ: Гамазин, 2019.
5. **Малєєва Т.** Книга і комп'ютер в інформаційному суспільстві: сучасне і майбутнє. Національна бібліотека України для дітей. Інформаційні технології. URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=3563>
6. **О'Райлі Т.** Хто знає, яким буде майбутнє. Київ, 2018.
7. **Пітин М.** Переваги процесів інформатизації для галузі фізичної культури і спорту. Моделювання та інформаційні технології у фізичному вихованні і спорті: матеріали VIII міжнар. наук. конф. Харків, 2012. С. 22–24. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/304295969.pdf>
8. **Тоффлер Э.** Шок будущего. М., 2004.
9. **Фельдман С.** Книги, що формують спільноту однодумців. День. 2021. 8–9 жовтня. С. 13.
10. **Форрестер Дж.** Мировая динамика. М., 2003.
11. **Харарі Ю. Н.** Урок для 21 століття. Київ, 2021.

REFERENCES

1. **Dubrovik-Rokhova, A.** (2019). Ukrayina ne maye prava zmarnuvaty shans! [Ukraine has no right to waste a chance!]. Den', no. 64. [in Ukrainian]
2. **Koval, L.** (2021). Internet stane druhom, yakshcho buty obachnym. [The Internet will become a friend if you are careful]. Uryadovyy kur'yer, October 22. [in Ukrainian]
3. **Kbler, H.-D.** (2010). Mify pro suspil'stvo znan'. Zminy u suspil'stvi: informatsiya, zasoby masovoyi informatsiyi ta znannya. [Myths about the knowledge society. Changes in society: information, mass media and knowledge]. Kyiv. [in Ukrainian]
4. **Lytvyn, V.** (2019). Prezydenty. Politychne liderstvo: svitovi realiyi, ukrayynska praktyka [Presidents. Political leadership: world realities, Ukrainian practice]. Kyiv: Gamazyn. [in Ukrainian]
5. **Maleeva, T.** (2022). Knyha i komp'yuter v informatsionomu suspil'stvi: suchasne i maybutnye [Book and computer in the information society: modern and future]. National Library of Ukraine for Children. Information Technology. URL: <https://chl.kiev.ua/default.aspx?id=3563> [in Ukrainian]
6. **O'Reilly, T.** (2018). Khto znaye, yakym bude maybutnye [Who knows what the future will hold]. Kyiv. [in Ukrainian]
7. **Pityn, M.** (2012). Perevahy protsesiv informatyzatsiyi dlya haluzi fizychnoyi kultury i sportu [Advantages of informatization processes for the field of physical culture and sports]. Modelyuvannya ta informatsiyini tekhnolohiyi u fizychnomu vykhovanni i sporti: materialy VIII Mizhnarodna naukova konferentsiya — Modeling and information technologies in physical education and sports: materials of the 8th International Scientific Conference. Kharkiv, pp. 22–24. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/304295969.pdf> [in Ukrainian]
8. **Toffler, E.** (2004). Shok budushcheho [Future shock]. Moscow. [in Russian]
9. **Feldman, S.** (2021). Knyhy, shcho formuyut spil notu odnodumtsiv [Books that form a community of like-minded people]. Den', October 8–9, p. 13. [in Ukrainian]
10. **Forrester, J.** (2003). Myrovaya dynamyka [World dynamics]. Moscow. [in Russian]
11. **Harari, Y.N.** (2021). Urok dlya 21 stolittya [A lesson for the 21st century]. Kyiv. [in Ukrainian]